

Historiallista tutkimusta Pohjanlahden molemmin puolin

Gabriel Bladh – Christer Kuvaja (toim.), Kahden puolen Pohjanlahtea I. Ihmisiä, yhteisöjä ja aatteita Ruotsissa ja Suomessa 1500-luvulta 1900-luvulle. Historiallinen Arkisto 123: 1. SKS, Helsinki 2006. 555 s. Alkuteos Dialog och särart. Människor, samhällen och idéer från Gustav Vasa till nutid. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland NR 682: 1. Svenska litteratursällskapet, Borgå 2005, 448 s.

■ *Ihmisiä, yhteisöjä ja aatteita* on ensimmäinen yhteensä neliosaisen sarjan julkaisu Suomen Akatemian, Svenska Litteratursällskapet i Finlandin, Stiftelsen för Åbo Akademin, Svenska kulturfondenin, Riksbankens jubileumsfondin sekä Vetenskapsrådetin vuosina 2000–03 rahoittamasta suomalais-ruotsalaisesta Kahden puolen Pohjanlahtea -tutkimusohjelmasta. Kyseinen monitieteinen, kahden maan välinen ja kaksikielinen hanke kokosi yhteen suuren joukon ihmistieteiden edustajia kummastakin maasta. Nyt puheena olevassa yhteensä yhdeksän artikkelin ja kolmetoista kirjoittajan artikkelikokoelmassa pääosa kirjoittajista on historiantutkijoita, mutta mukana on myös kie-

lentutkijoita, teologeja ja maantieteilijöitä raportoimassa omista osahankkeistaan.

Artikkelikokoelmia arvioitaessa otetaan tavallisesti aina esille se, että kirjoitusten taso ja kontribuutioarvo vaihtelevat huomattavasti, varsinkin laajoissa teoksissa. Tämä teos ei tee tässä suhteessa poikkeusta. Toteamus on silti paremminkin tällaisten teosten yleisluonteeseen kuuluva fakta kuin moite, eikä asialle ole paljon tehtävissä – yksi mahdollisuus on tietysti jättää artikkelikirjat laatimatta, mutta jokainen viisas lukija ymmärtää sellaisen vaihtoehdon mielettömyyden.

Teos on siis moniääninen ja sisältää eritasoisia hengentuotteita, mutta juuri siksi niiden lukeminen tuottaa tehtävään ryhtyjälle henkistä mielihyvää. Toimittajat kirjoittavat esipuheessa osuvasti muun muassa vertailevan tutkimuksen mahdollisuuksista ja artikkelit voidaan lukea vertaillen, näkökulmien samankaltaisuuksia ja eroja etsien. Toimittajat myös katsovat, että Ruotsin valtakunta on ajalla ennen vuotta 1809 tutkittava kokonaisuutena.

Peräti viisi artikkelia on kahden tutkijan yhteistyötä. Ajatus, että tutkijat kirjoittavat yhdessä artikkeleita Suomen ja Ruotsin yhteisen historian vaiheista, on onnistunut. Parissa artikkelissa ajatusta ja muotoa olisi toki voitu hieman kypsyttellä ja näin välttää tekstien näkyvät saumakohdat. Yhteistyö toimii erityisen hyvin artikkeleissa, joissa kirjoittajat edustavat aivan erilaisia tutkimustraditioita eli tekijät tulevat aidosti ”kahta puolta Pohjanlahtea” ja kirjoittajapari hallitsee sekä ruotsin että suomen

kielen, jotka kummatkin ovat ainakin Ruotsin ja Suomen yhteisen historian tutkimuksessa jokseenkin välttämättömiä.

Gabriel Bladhin ja Christer Kuvajan kirjoittama naseva, paljolti makrotason ilmiöitä peilaava johdantoluku ”Yhdestä valtakunnasta kahdeksi kansallisvaltioksi” on esimerkki onnistuneesta yhteistyöstä. Artikkelissa keskustellaan muun muassa Suomen asemasta Ruotsin valtakunnassa ja varsinkin ns. suomalaiskansallisen tutkimuksen tulkinnoista. Tässä yhteydessä olisi tosin kaivannut rinnalle yhtä tarkkoja tietoja Ruotsin tutkimustilanteesta 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella samasta aihepiiristä: tulokseksi toki riittää vaikkapa se, ettei asia ole aikaan juuri kiinnostanut. Sen sijaan 1900-luvun lopun ja 2000-luvun alun 1700-luvun ”suomalaisen” kehityksen pohdinta on varsin kattava. Esityksen ansioihin kuuluu erilaisten valtakuntaa yleensä ja sen osia koskevien aikalais- ja tutkijoiden käsitteiden määrittely sekä Ruotsin ja Suomen muotoutumisen selvittäminen vuoden 1809 jälkeiseltä ajalta. Saame-laisten asemaa sivuttaessa olisi ollut syytä mainita *Lappekodsillen* (1751), joka määritteli aina vuoteen 1852 saakka autonomisen Suomen ja Norjan rajan ylittämisen mahdollisuudet.

Max Engmanin ja Jan Samuelsonin ”Valtakunnan haajoaminen ja muuttoliike” on toinen esimerkki onnistuneesta yhteisartikkelista. Kirjoittajat tarkastelevat muuttoliikettä Suomesta ja Suomeen korostaen vuoden 1809 merkitystä erottajana. Artikkelissa tutkitaan muun muassa eliittiryh-

mien maantieteellistä liikkuvuutta yhteisen valtakunnan aikana ja Suomen Venäjään liittämisen jälkeen. Sotilaiden, papiston ja siviilivirkamiesten vertailu Pohjanlahden molemmin puolin osoittaa, että näiden ryhmien rekrytointi tapahtui paljolti paikallisesti tai korkeintaan alueellisesti. Jan Samuelson kritisoi ehkä liikaa siviilivirkamiehiä aikanaan jo 1960-luvulla tutkinutta Sten Carlssonia, jonka mukaan Suomesta tuli ”omavarainen” virkamiesten suhteen 1800-luvun alkuun mennessä. Samuelson osoittaa kehityksen olleen samanlainen myös Skoonessa ja Norrlannissa, mutta hänen otoksessaan on mukana selvästi alempiakin virkoja kuin Carlssonilla eli virkamiehiä kruununvoudeista henkikirjoittajiin, jotka eivät yksiselitteisesti kuuluneet eliittiin. Heidät valittiin jokseenkin aina paikallisista ryhmistä, myös Suomessa.

Max Engman kirjoittaa Venäjän mahdollisuuksista autonomisen Suomen yritteliäille upseereille, virkamiehille ja käsityöläisille. Venäläisten harjoittamat Suomen ja Venäjän lähentämisen strategiat, Ruotsin yhteyksien salpaaminen ja ylisummaan rauhaan palaamisen ongelmien sekä uuden valtiollisen tilanteen helpottaminen käyvät esityksessä erinomaisesti ilmi. Engman osoittaa, kuinka poikkeuksellisen suuret edut suomalaiset olivat saaneet. Pietariin suuntautuneen joukkomuuttoliikkeen laajuus esitellään, samoin Suomen keisarikunnan pääkaupungista saama ”aivotuonti”, mikä ilmenee esimerkiksi hyvin korkeaa ammattitaitoa vaa-

tivien käsityöläisten koulutuspaikkoja tarkasteltaessa.

Runsaasti uusia tutkimustuloksia sisältyy Åsa Karlsson Sjögrenin ja Peter Lindströmin artikkeliin ”Oikeita, todellisia porvareita?”, joka on paitsi näkökulmaltaan tuore niin työsuorituksenakin huomionarvoinen. Poikkeuksellista on, että riikinruotsalaiset tutkijat ovat ottaneet tutkimuskohteekseen runsaasti valtakunnan itäisen osan kaupunkien todellisuutta kuvaavia tapahtumia ja materiaalia. Kaupunkien 1700-luvun poliittista kulttuuria tarkastellaan erilaisten vaalien (pormestarin-, valtiopäivämies- ja kirkkoherranvaalit) kautta. Tosin hieman epäilen, voiko yhdessä ja samassa artikkelissa tarkastella perusteiltaan näin erilaisia vaalitulanteita: pormestarin vaalissa oli kärjistäen kyse hallinnasta ja vallasta, valtiopäivämiesvaalissa puolestaan niin vallasta, politiikasta kuin taloudellisista intresseistä (myös artikkelissa vähälle huomiolle jäävistä yksilön omista eduista) ja pappia valittaessa oli huomioitava sekä hengellinen puoli että *koko* seurakunnan (usein kaupunki ja maaseutu muodostivat yhteisen seurakunnan) kanta valintaan. Erityyppisistä valintatilanteista kaikkein vähiten ”poliittiseksi” osoittautuvat kirkkoherranvaalit, joihin pystyivät rajoitetusti osallistumaan myös naiset. Sen sijaan hallinnollis-poliittisissa kysymyksissä naisia ei mieluusti päästetty äänestämään, ei edes leskiä.

Karlsson Sjögren ja Lindström eivät tee laajasta maantieteellisestä ja hallinnollisesta tutkimusalueestaan huolimatta

varsinaisesti vertailevaa tutkimusta, paitsi eri tilanteiden, toimintamallien ja -tapojen esityksenä. Vertailuissa omaa luokkaansa on Max Engman, jonka kirjoittamissa osissa voi vain ihailla vaivattomuutta, jolla hän yhdistää esimerkiksi suomalaiset ja muualla Euroopassa tapahtuneet ilmiöt luonteviksi, kulloinkin käsiteltävää ilmiötä selittäviksi kokonaisuuksiksi. Jan Samuelson puolestaan samassa artikkelissa käyttää mielenkiintoisesti eri puolilta valtakuntaa olevia liikkuvuusaineistoja.

Myös artikkeleiden lähdeaineistoja voidaan vertailla, jolloin kirjoittajien väliset erot näyttävät tietenkin melko suurilta. Karlsson Sjögrenin ja Lindströmin käyttämä vaalipöytäkirja-aineisto melkeinpä mykistää laajuudellaan. Samankaltaista tuomioistuinmateriaalia on rajoitetummin ja paikallisemmin käyttänyt saamelaiden oikeuksista maahan ja veteen kirjoittava Kaisa Korpjaakko-Labba. Gabriel Bladh ja Maud Wedin puolestaan hyödyntävät valtakunnan reistratuuraa ja mitä erilaisimmista paikoista esiin putkahtelevia ns. anekkeja metsäsuomalaiden muuttoliikettä Ruotsiin 1570–1650-luvulla käsittelevässä artikkelissaan. Suurelta osin alkuperäisaineistojen käyttö on korkealuokkaista ja esimerkiksi lähdekriittisesti valaisevaa (ks. s. 75–76).

Ongelmiin joudutaan silloin, kun lähdeaineisto loppuu tai käytössä olleita aineistoja ei käytetä täydessä laajuudessaan. Osittain näin on käynyt André Swanströmille, joka tarkastelee pietistien kääntymykseen johtaneita tekijöitä 1700-

luvun Pohjanmaalla. Turhan usein hän tekee pitkälle meneviä oletuksia ja spekuloi yksilöiden erilaisilla, mahdollisilla vaikuttimilla. Siksi esityksen yleislinjat ovat suurelta osin jo aiemmin tunnettuja tai vastavasti vievät hieman otsikosta sivuun. Kiintoisa on silti havainto, jonka mukaan uskonnollisten separatistien mukanaan tuomalla teologialla ei ollut ”historiaa” ja ”juuria” Pohjanmaalla, joten sen elinmahdollisuudetkin seudulla olivat vähäiset.

Nykypäivään asti ulottuvat tai ainakin melko lähelle tätä hetkeä tulevat artikkelit kiinnostanevat ennen muuta suurta yleisöä, mutta samalla ne ovat sangen odotetusti tieteellisesti kaikkein problemaattisimpia, ainakin jos niitä katsotaan yhtä suppean historiallisesti kuin itse teen tässä arvostelussa. Gunilla Harling-Kranck selvittää kaupunkinimistön muutosta Ruotsissa ja Suomessa aina 1600-luvulta alkaen, mutta hän ottaa vauhtia myös keskiajalle ja eri puolille Eurooppaa. Esityksen aikajänne on siten todella pitkä, mutta keskittyminen johonkin ajanjaksoon olisi ollut paikallaan, koska nyt teksti on jonkin verran yleiskatsauksellinen ja jopa hieman pinnallinen. Pitkän tarkastelujakson vuoksi empiirinen aineisto on kovin heterogeenistä ja toisinaan aineistojen keskinäinen vertailtavuus vaikuttaa hyvin hankalalta. Yleisesti arvioiden kadun- ja talonnimien tutkiminen on tärkeää, koska ne ovat olleet keskeisiä välineitä, kun kaupunkia ja sen asukkaita erotettiin ja eroteltiin maaseudusta niin fyysisesti kuin henkisesti.

Kirjoittaja tosin osoittaa, kuinka kaupunkien identiteettiä ja miljöötä rakennettaessa kyse oli paljolti yleiseurooppalaisista lainoista ja jäljittelystä, ja varsinkin varhempina aikoina omaperäisiä piirteitä nimenannosta saa todella etsiä. Tämä tietekin osaltaan kertoo kaupunkimaisen asutuksen kansainvälisyydestä ja verkostoitumisesta myös Pohjolan perukoilla.

Kaisa Korpijaakko-Labba puolestaan käy lävitse saamelaisien maa- ja vesioikeuksien kehitystä 1500-luvulta tähän päivään sekä Ruotsissa että Suomessa; nopea katsaus Norjan saamelaisten tilanteeseen olisi ollut tarpeen. Kirjoittajan mukaan 1600-luku ja suuri osa 1700-lukua olivat saamelaisten kulta-aikaa Ruotsin valtakunnassa. Kuitenkin saamelaisten oloja ja toimintaa ei suhteuteta millään lailla muualla valtakunnassa samaan aikaan tapahtuneeseen kehitykseen. Tuolloin elettiin mitä suurimmassa määrin suurvaltakaudelta lähtien tiukkenevan kontrollin ja ”mahtivaltion” otteen vahvistumisen aikaa. Kirjoittaja ei viittaa alan tutkimukseen, mutta se saattaisi asettaa saamelaisten kohtelua koskevaa käsittelyn paremmin historiallisiin konteksteihinsa. Samalla jokseenkin romantisoitu kuva siitä kuinka ”valtakunnan johto aina hallitsijoista lähtien pyrki tosissaan paneutumaan saamelaisten ja yleensä Lapinmaan asioihin sekä kehittämään niitä mahdollisimman pitkälle saamelaisten omien toivomusten mukaisesti” (s. 403) saisi realistisempia tulkintoja osakseen. Tuskin edes kaikkein ruusunpunaisimpien silmälasien läpi ilmiöitä tarkaste-

levat vuorovaikutusnäkökulmien kannattajat esittäisi tällaista tulkintaa varhaismoderнин sodissa korviaan myöten rämpineen pääomaköyhän ruotsalais-suomalaisen yhteiskunnan vaiheista.

Parhaimmillaan kirjoittaja on käsitellessään Luulajan lapin Jokkmokin tuomiokirjoihin perustuen alueen oikeuskäytäntöjä noin sadan vuoden ajalta 1720-luvulta alkaen. Jokkmo-kissa tapahtui pian Yhdistys- ja vakuuskirjan (1789) hyväksymisen jälkeen käänne, kun alueen maanomistusolot alkoivat kiinnostaa kruunua huomattavasti aiempaa enemmän. Korpijaakko-Labba tulkitsee tavanomaisen tuomioistuintuennettelyn muuttuneen virkamiesvetoiseksi ja saamelaisten omistusoikeuksien siirtyneen vaivihkaa kruunulle. Vuoden 1809 jälkeistä aikaa käsitellään huomattavasti aiempaa jaksoa kursorisemmin ja pintapuolisemmin, mikä samalla tekee tekstistä osin sävyllään hieman julistavan.

Klaus Lindgren ja Anna-Riitta Lindgren kirjoittavat Suomessa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa tapahtuneista vapaaehtoisista kielenvaihdosta ruotsista suomeen. Ruotsi – Suomi -vertailua ei tässä artikkelissa siten ole. Klaus Lindgren toteaa aivan oikein, että Suomessa on varsinkin virkamiesten pitänyt osata vähintään auttavasti suomea. Lisäksi on huomattava, että vaikka aivan ylimmät yhteiskuntakerrokset eivät välttämättä suomenkieltä juuri missään tarvitseetkaan, niin silti – ehkä edellä sanotun kannalta ristiriitaiselta vaikuttavalla tavalla – nimenomaan suo-

menkielentaito on ollut usein sinänsä julkilausumaton edellytys ns. säätyläispiireihin pääsemiseksi, koska säätyläisille tai sellaisiksi pyrkiville virka oli yhtä tärkeä kuin monissa alemmissa viroissa riittävä suomentaito välttämättömyys.

Monikielisyys-tematiikkaa lähestytään perustellusti historian lähitieteenalojen avulla. Tärkeä havainto on, että tällainen sosiaalisesti alemmassa asemassa olevaan kieleen vaihtaminen vapaaehtoisesti on maailmanlaajuisesti harvinaista. Artikkeleihin valitun otoksen perusteella näyttää siltä, että käytännön kielenvaihdossa pääroolissa muutenkin olleet perheiden äidit olivat, varsinkin kielenvaihdon alkaessa 1800-luvun puolivälin tienoilta, täysin ummikkoja suomenkielessä – heillä ei ollut välttämättä lainkaan aiempia yhteyksiä Suomeen. Siksi voi arvella, että perheisiin hankittu suomenkielinen palvelusväki on ollut tarpeellinen kielenvaihtajaperheille myös kielenoppimisen näkökulmasta. Kiinnostava artikkeli on rakenteellisesti hieman hajanainen.

Olisin kaivannut lisätietoja tutkijoiden tutkimusaineiston keruu- ja valintaperusteista kootusti jo kirjoituksen alkuun, sillä nyt ne esitellään useaan paikkaan siroteltuina ja kirjoittajien hieman erilaisia intressejä korostaen, ei niitä häivyttäneen. Klaus Lindgren on matrikkelien avulla tehnyt kaksi laajaa tietokantaa vuosien 1890 ja 1910 säätyläistäustaisista ylioppilaista ja heidän sisaruksistaan, kun taas Anna-Riitta Lindgrenin aineisto koostuu kirjekokoelmista, päiväkirjoista, muistelmista, sukuselvityk-

sistä ja haastatteluista. Lähteistö vaikuttaa tehtävän toteutuksen kannalta relevantilta, mutta mitä ilmeisimmin yhtäältä kirkolliset aineistot ja toisaalta kielenvaihtajaperheiden julkaisemat erilaiset tekstit olisivat antaneet lisätietoja artikkeleissa nyt korostuneen aseman saavan puhutun kielen rinnalla.

Christer Pahlmblad vertailee kirkolliskokouksien muodostumista 1860-luvun Ruotsissa ja Suomessa sekä kummassakin maassa noin sata vuotta myöhemmin toteutettua järjestelmän uudistamistyötä. Lähtökohtana on havainto, että 1800-luvulla molemmissa maissa oli voimassa itsevaltiuden ajalta periytyvä kirkkolaki (1686) ja että kummassakin maassa kirkon organisaatiot olivat – ja ovat – perusteiltaan samankaltaisia. Pahlmblad vertailee seikkaperäisesti maiden kirkkojen edustajien asennoitumista kirkolliskokouksen koostumukseen. Tarkastelujaksoina ovat suhteellisen lyhyet ajanjaksot 1860- ja 1970–1980-luvulta, mutta näkökulman ja/ tai aikarajauksen perusteitä ei juuri selitellä. Tekijä esittelee sangen niukasti myös sitä, keitä nämä kirkkojen edustajat ”todellisuudessa” olivat tai millaisia näkökulmia he esittivät ja miksi he niin tekivät: muutenkin hieman vähemmän käsitellyt suomalaiset toimijat jäivät varsinkin 1860-luvulla tavallaan ”nimettömäksi”. Valittu tutkimusstrategia tekee tekstistä suhteellisen puuduttavan tekijän kirjatessa sinänsä sujuvasti erilaisten komiteoiden, lausunnonantajien ja toisinaan vain vähän taustoittaen yksittäisten toimijoiden kantoja puheena olevaan teemaan.

Ihmisiä, yhteisöjä ja aatteita on mielenkiintoinen avaus siksikin, että tuskin aiemmin on ruotsalaisten ja suomalaisten historiasta julkistettu näin monipuolista otosta täsmälleen samansisältöisenä lähes yhtä aikaa kummassakin maassa. Tiedonlevityksen kannalta valittu toimintamalli on ihanteellinen, vaikka se aiheuttaakin kokoelman toimittajille osin kohtuuttomia vaatimuksia. Teoksessa on jonkin verran kohtia, jotka saattavat kullollekin ”kotimaiselle” yleisölle – joko suomalaiselle tai ruotsalaiselle lukijalle – olla jokseenkin selviä, ja jotka kenties olisi voitu kokonaan poistaa teosversiosta. Esimerkiksi valistuneille suomalaisille lukijoille Gabriel Bladhin ja Maud Wedinin tiedot savolaisten yleisesti vilkkaasta liikkuvuudesta ovat tuttuja, eikä tiivistäminen olisi heikentänyt lopputulosta. Silti juuri tämä kirjoitus pakottaa pohtimaan yleisemminkin, oliko siirtolaiseksi toiselle puolelle valtakuntaa lähteminen jopa edelleen 1600-luvun puolimaissa yksinkertaisesti sota-aikojen rasisitusten välttämistä? Samoin artikkeleissa valotetaan 1500–1600-luvun ilmeisen yleistä ”harmaata taloutta”, johon pääosin savolaisperäiset metsäsuomalaiset aktiivisesti ottivat osaa.

Olen edellä voinut käsitellä vain joitakin osia tästä sisältörikkaasta teoksesta, mutta kirjaa voi suositella kaikille Suomen ja Ruotsin menneisyydestä kiinnostuneille, minkä lisäksi on syytä jäädä odottamaan julkaisusarjan jatkoa.

Petri Karonen